

BEDİÜZZAMAN SAİD NURSI'NİN SİYASETE YAKLAŞIMININ DEĞERLENDİRİLMESİ (*)

Erdal AYDIN (**)

Öz

Bediüzzaman Said Nursi Kürdlerin geri kalmışlığının Osmanlı ve İslam Birliği aleyhinde kullanılma tehlikesine karşı Medresetüzzehra adında Arapça, Kürtçe ve Türkçe dillerinde fen ve din ilimlerinin okutulduğu uluslararası bir üniversite tasavvur etmiştir. Eski Said tabir edilen bu dönemde, meşrutiyetle İslam dünyasının esaretten kurtulacağına inanmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonlarında Kürdistan tabir edilen Kürdlerin ağırlıklı yaşadığı bölgede Ermeni ve Kürtlerin himayesinde muhtariyet projesine şiddetle karşı çıkmıştır. Muhtariyetin ırkçılık saikiyle istila ve bağımsızlığa yol açacağına ve Kürdlerin bu süreçte maşa olarak kullanılacağına işaret etmiştir. Hilafetin bayraktarı Osmanlılar sayesinde Kürdlerin saadetinin mümkün olduğuna dikkat çekmiştir. Milli Mücadeleyi desteklemekle birlikte laik bir devletin kurulacağını anlayınca fitneye sebep olmamak için siyasetten çekilmiştir. Yeni Said dediği bu dönemde yıllarca siyasetten uzak kalmıştır. Sürgünlere, hapishanelere rağmen vatan ve milletin birliği için her türlü baskıya sabretmiştir. Üçüncü Said denilebilecek Çok Partili dönemde vatan, millet ve İslamiyet noktasında müsbet siyaseti bir araç olarak değerlendirmiştir. Medresetüzzehra, İttihad-ı İslam, Irkçılık tehlikesi, ahkâm ve şair-i İslam'ın ihyası, Ayasofya'nın açılması, Risalelerin Diyanetçe neşri için siyasetçilerle temasa geçmiştir. Özetle bu çalışmada FETÖ darbe girişimiyle din ve siyaset ilişkisinin daha hassas olduğu bir dönemde Nursi'nin siyaset kavramına, müsbet ve menfi din siyaset ilişkisine yaklaşımı üzerinde durulacaktır. Hayatı siyasetle ilişkisinden hareketle Üç Said şeklinde bütüncül ve karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, Siyaset, Müsbet Hareket, İttihad-ı İslam, Kürdler, Milliyetçilik

*) Bu çalışmada, "Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserlerinde Din-Siyaset İlişkisine Dair Bir İnceleme" isimli doktora tezinden yararlanılmıştır. Aydın, E. (2017). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE.

**) Dr., Marmara Üniversitesinde Dr., Marmara Üniversitesi, Yerel Yönetimler Bölümü (e-posta: erdalaydiner83@hotmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1054-7782>.

An Criticism of Bediuzzaman Said Nursi's Approach to Politics

Abstract

Bediuzzaman Said Nursi (1877-1960) imagined an international university based on modern sciences and religious education with Arabic, Kurdish and Turkish languages to prevent abusing of Kurds against Ottoman State and Islamic Union due to of underdevelopment. He thought that Islamic World would release from captivity and underdevelopment by Constitutional Democracy in this era of his life called Old Said. He opposed to the plan of autonomy by jointly sovereignty of Kurd and Armenians in Kurdistan which called a region that most of inhabitants were Kurds. After autonomy, he thought that this would provoke and provide independence and occupation of neighbor borders by using Kurds as an instrument through racism. He pointed out that Kurds peace and pleasure were possible by patronage of Ottoman state which was also the flag of caliphate. In spite of supporting National Independence he left politics when understanding a plan of secular state. He was very far from politics in this era called New Said. He preferred passion despite of exile, prison, oppressions, observation to keep union and peace of country and nation. He looked and used politics as a tool during the era of multi-party period in favour of country, nation, and Islam which may be called Third Said. He began to have contact with politicians by focusing the subjects of Medresetüzzehra, Islamic Union, thread of racism, revival of Islamic symbols and laws, reopening of Hagia Sophia and publication of Risale-i Nur by Turkish Presidency of Religious Affairs. In short, in this study Nursi's using concept of politics and approaches of positive and negative relationship of politics and religion will be elaborated in the period of sensitive relationship of religion and politics after FETÖ attempt of coup. His life will be taken as three Said periods considering his relationship with politics by searching and comparing holistically all his writings.

Keywords: Religion, Politics, Positive Action, Islamic Union, Kurds, Nationality.

1. Giriş

Bediuzzaman Said Nursi çok genç yaşta siyasete büyük hayallerle girmiştir. Henüz on beş yaşındayken Mardin'de siyasete atılmıştır (Nursi, 2013, s.42). Genç yaşın getirmiş olduğu bir heyecanla mevcut siyasal düzene karşı çok sert çıkışlar yapmış olacak ki kendisini sürgünlerde bulur. İkinci Meşrutiyet'in ilanından az evvel 1907 yılında İstanbul'a, pay-i tahta, Kürd milletinin ihtiyaç ve beklentilerini kamuoyunda dile getirmek için gelir.¹ Sultan Abdulhamid ile doğrudan görüşüp fikir ve kanaatlerini arz etmek ister. Onun doğrudan teşebbüsü Saray yöneticilerini kuşkulandırır. Zabtiye Nazırı'nın maaş teklifini "Milletim için geldim" diyerek ret eder (Nursi, 2010, s.438). Yüzyıllardır Devlet-i Aliye-yi Osmaniye'nin en mühim ve sadık unsuru olan Kürtlerin ahvalini bizatihi Sultan'a arz

1) Nursi'nin milliyetçiliğe yaklaşımına dair bazı çalışmalar için bkz. Yıldız, 1995; Arslan, 2004; Çancı, 1998; Ertaş, 2012.

etmekte ısrar etse de buna muvaffak olamayacaktır. Dönemin muhtelif gazetelerinde gündemlere dair tartışmalara müdahil olur, Meşrutiyet'in ilanı için gayret eder, İttihatçılarla kısmen işbirliği yapar ama daha sonra Osmanlı Ahrar Fırkası'na destek verir.²

Siyasetle meşgul olmaya başladığında Kürdlerin temel sorunlarına ve bunlara yönelik çözümlere dikkat çekmiştir. Buna göre fakirlik, ihtilaf ve cehalet şeklinde gözlemlediği temel sorunlara karşın marifet, ittifak ve sanat silahıyla kurtulacaklarına inanmıştı (Nursi, 2010, s.416). Bir taraftan da Batı ve Doğu'daki toplumsal ve siyasal gelişmeleri izlemiştir. Bu süreçte hürriyet ve meşrutiyetin mahiyetleri üzerinde çok durmuştur. Batı menşeli görünen bu değerleri İslam'ın asli malı olarak kabul etmiştir. Bu değerler sayesinde İslam Dünyası'nın, Osmanlı Devleti'nin ve Kürdistan mahallinin kurtulacağına inandığı için İstanbul'a kadar gelmiştir. İstanbul'a geldikten sonra Osmanlı Devleti'nin de aslında nispeten ihtilaf, cehalet ve fakirlikle mücadele ettiğini müşahade eder. Daha sonra 1911 yılında Şam'a gittiğinde irad etmiş olduğu Hutbe-i Şamiye isimli eserinde bu sorunların aslında tüm İslam Dünyası'nın temel sorunları olduğunu fark etmiştir. Fakat bütün bu sorunlar karşısında ümitsiz olmamıştır. İslam Birliği'nin tesisine bunların üstesinden geleceğine inanmıştır (Nursi, 2013, s.83-98).

İslam Birliği'nin Türklerin öncülüğünde gerçekleşmesini arzu etmiştir. Abbasilerden beri bin yıllık süreçte Türklerin İslam'a yaptıkları hizmetlere dikkat çekmiştir. Türkleri İslam dünyasının garba karşı ileri karakolu olarak görmüştür. Araplardan sonra bilhassa Osmanlılarla birlikte Türklerin beş yüz yıldır hilafetin bayraktarlığını yaptığını vurgu yapmıştır (2012, s.519). Kürdlerin saadetlerini de Türklerin bu tarihi misyonunu fark etmeye bağlı görmüştür. Diğer taraftan devletin Kürdlere yönelik vazifelerini de hatırlatmıştır. Kürdistan diyarının ihmal edilmiş olmasına dikkat çekmiştir. Bu sorunun üstesinden gelmek için Medresetüzzehra projesinin önemini Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde hayatının son demine kadar savunmuştur (2013, s. 50; 280).

Kürdistan tabiri Osmanlı döneminde Arabistan ve Lazistan gibi Kürtlerin ağırlıkta yaşamış olduğu bölge için kullanılmıştır.³ Eski Said döneminde Kürdistan tabirini çok kullanmıştır. Fakat Cumhuriyet döneminde Tek Parti rejimi döneminde ırkçı ve ayrılıkçı ideolojik bir anlam ve söyleme dönüşmesinden endişe ettiği için sadece birkaç eserinde kullanmıştır. Çok Partili dönemle birlikte bu tabiri Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a göndermiş olduğu mektuplarda kullanmıştır (2009a, s.10; 50; 80; 182 & 2009b, s.65; 164; 195-8). Böylelikle Kürd realitesine dikkat çekmiştir. Kürdlerin ırkçılık tesiriyle Türklere, Türkiye Cumhuriyeti'ne ve Orta Doğu'da bir tehdiye dönüştürülmemesi için uyarılarda bulunmuştur. Onun için Kürdlerin yaşamış olduğu çok uluslu bir coğrafyada öncelikle İslam kardeşliğinin önemi üzerinde durmuştur. Bununla birlikte Kürd

2) Nursi'nin hayatına dair kapsamlı bazı çalışmalar için bkz. Mardin, 1997; M. Abu-Rabi 2006.; Kösoğlu, 1999; Mutlu, 1994; Mürsel, 2010; Şahiner, 1990; Akdağ, 2009; Babacan, H. ve Kahraman M.A. 2013; Badilli, 1990; Akgündüz, 2013; Demirel, 1996; Duman, 2008.

3) Kürdistan genellikle coğrafik bölge adı olarak kullanılmış olmakla birlikte 1847 ile 1868 yıllarında Tanzimat'ın getirmiş olduğu modernleşme sonucu eyalet olmuştur. (Gencer, 2011, s.75-96).

milletinin varlığı, dili ve kültürünün önemine işaret etmiştir. Bunu inkâr eden ırkçı bir anlayışın barışa hizmet etmeyeceğini iddia etmiştir. Kürdleri Türklere bir tehlike ve tehdit görmek yerine en büyük destekçisi ve kardeşi olarak bir fırsat şeklinde telakki etmiştir (2009b, s.195-8.) Lisan-ı maderzad tabir ettiği ana dil sayesinde her milletin duygu, düşünce ve değer yargısının geliştiğine vurgu yapmıştır. Mutkili Halil Hayali Efendi'nin Kürd dili üzerindeki çalışmasını takdir edip benzer çalışmalara ihtiyaç olduğuna değinmiştir (Nursi, 2010, s.442).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Barış Konferansı'nda dile getirilen Ermeni ve Kürdlerle ortak bir muhtariyete şiddetle karşı çıkmıştır. Bunun bir oyun olduğunu, Kürd nüfusunun çokluğundan yararlanıp bağımsız bir Ermenistan'ın hedeflendiğine dikkat çekmiştir (2010, 540-1). Prens Sabahaddin'in adem-i merkezîyet fikrinin de öncelikle bağımsızlığa ve akabinde ırkçılık saikiyle coğrafyada yayılmacı bir hale dönüşüp büyük bir fitne ve keşmekeşe sebep olacağını düşündüğünden karşı çıkmıştır (2010, 458-9). Aslında Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin özerklikle yetinmeyip bağımsızlık referandumu yapması, DEAŞ'la mücadeleyi fırsat bilip Kerkük, Musul gibi tartışmalı yerleri alması Nursi'nin bu tezini haklı çikarmaktadır (Göktepe, 2017, 109-115).

Nursi hem Osmanlı döneminde Bitlis'te ortaya çıkan Sarı Selim isyanına (2013, s. 549-50) hem Cumhuriyet döneminde zuhur eden Şeyh Said isyanına karşı çıkmıştır. Dahilde isyanla Müslüman kanının dökülmesini caiz görmemiştir (2013, s.143). Siyasal sisteme karşı eleştirilerini dile getirmiş, sistemin İslam'a karşı olan uygulamalarını kabul etmemiş ama red de etmemiştir. İslam'ın altın devri Hz. Ömer'in hilafetinde Hristiyan ve Yahudi gibi Kur'an'ı red edenlerin varlığını hatırlatır (2013, s.595-6). Hükümetlerin ele bakacağını ama kalbe müdahale edemeyeceklerini belirtir. Siyasal düzene şiddet ile dokunulmadıktan, isyan etmedikten sonra her rejimde farklı fikir ve inançlara sahip muhaliflerin olabileceğine dikkat çeker (2013, s.371). Tek Parti dönemindeki hükümetlerin dine karşı mesafeli politikalarına rağmen Nursi, İslam memleketi ve hükümeti şeklinde tabirler kullanmıştır (2012, s.233;499). Hükümetin dine mesafeli yaklaşımını hükümetin şahsı manevisine vermemiştir. Bu tarz uygulamaları yöneticilerin şahsı iradelerine münhasır görmüştür. Hükümetteki yetkililerin bazı uygulamalarını tasvip etmemesine rağmen hükümeti milletin şahs-ı manevisini temsil eden bir makamda telakki ettiği için böyle bir yaklaşım sergilemiştir.

Tek Parti döneminde kendisine karşı yapılan baskılar, sürgünler ve hapisanelere rağmen devlete, hükümete ve bayrağa yaklaşımı manidardır. Devletini ve milletine kızmak yerine hapisanede ve sürgünde bile "Madem ben de bu vatanın bir evladım, bu vatanın saadetine hizmet etmek benim için farzdır." deyip iman ve Kur'an hakikatlarıyla hizmet etmeye çalışmıştır (2009a, s.99). 1935 yılında Eskişehir Hapishanesindeyken koğuşuna bayrak asıldığında bununla şöyle iftihar etmektedir:

Müdür Bey! Size teşekkür ederim ki, Kurtuluş Bayramının bayrağını koğuşuma taktırdınız. Harekât-ı Milliye de İstanbul'da, İngiliz ve Yunan aleyhindeki Hutuvât-ı Sitte eserimi tab ve neşirle, belki bir fırka

asker kadar hizmet ettiğimi Ankara bildi ki, Mustafa Kemal şifreyle iki defa beni Ankara'ya taltif için istedi. Hattâ demişti: "Bu kahraman hoca bize lâzımdır." Demek, benim bu bayramda bu bayrağı takmak hakkımdır (2012, s.474).

Bediüzzaman Birinci Dünya Savaşı'nda iki buçuk sene Ruslara esir olur. Esaretten firar ettikten sonra İstanbul'a döner ve İstanbul işgal edildikten sonra Anadolu Hükümeti lehinde çalışmalar yapar. Birinci Mecliste saltanatın kaldırılması akabinde Mustafa Kemal ile görüşmüş, Cumhuriyet'in ilanını sevinçle karşılamıştır (2012, s.130-5). Cumhuriyetin kurucusu Gazi Mecliste Şark'taki vatandaşların en büyük sorunu olan cehalet, ihtilaf ve fakirlik sorununa çare olacak Medresetüzzehra üniversitesi projesini teklif eder ve çoğunluk tarafından kabul görmesine rağmen daha sonraları bu karar ilga edilmiştir.⁴ Bir devletin beka meselesi söz konusu olmasına rağmen Meclisin bu teklifi gündemine almış olması son derece şayan-ı dikkattir.

Ankara'da yaklaşık altı ay kaldıktan sonra Van'a döner ve siyasetle bağıını uzun bir süre dondurmuştur. Nursi siyasete müsbet ve menfi olarak yaklaşmıştır. Birinci Said döneminin siyasi duruşu siyaset kurumuna yönelik büyük beklentilerle doludur. Fakat umduğunu bulamayınca büyük bir hayal kırıklığına dönüşmüş ve siyasetten çekilmeyi tercih etmiştir. Hatta siyasetin çürümüşlüğü ve dünyevi, maddi bir yapısı karşısında siyasete soğuk, mesafeli ve bazen de düşmanca bir yaklaşım sergilemiştir. Elbette siyasete sırt çevirmesini sadece siyasal konjonktüre bağlamak mümkün değildir. Osmanlı ve İslam dünyası son iki yüz yılda Avrupa'nın fen ve felsefesinin istilasına maruz kalmıştır. Bunun neticesinde dini itikat ve fikirler sarsılmış, hayat tarzında geleneksel teslim ve taklit kırılmıştır. Materyalizm, natüralizm, pozitivizm, komünizm gibi her türlü inkâr fikirleri İslam coğrafyasına yayılmıştır. Akıl ve tenkidin hâkim olduğu bir çağda Hristiyanlık bu cereyanlara karşı mukavemet etmeyi başaramamıştır. Şimdi İslam aynı tehlikelere maruz kalmıştır. İşte bu manevi saldırılara karşı maddi bir mukavemetle karşı konulmayacağını görmüştür. Bunun için içtimai ve siyasi daireden çekilip ömrünün en uzun dönemini sadece iman ve Kur'an hakikatlarına vakfedip yüz otuz parçadan teşekkül eden Risale-i Nur külliyatını telif etmiştir (Aydın, 2017, s. 93-99). Gerçi siyasetten çekilmesinde Ankara'da kendi fikirlerinin yeterince benimsenmemesinin de etkisi inkâr edilemez. Her ne kadar siyasal anlamda İkinci Grup⁵ gibi Mustafa Kemal'in başını çektiği Birinci Gruba muhalif bir hareket olsa da Nursi siyaseten çok fazla etkili olamayacağını gördüğünden siyasetten çekilmeyi tercih etmiştir.

4) Mecliste Said Nursi'nin hoşamadi ile karşılandığına dair bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024135.pdf>, 01-06-2018;

Kayseri Mebusu Âlim Efendi ile 166 arkadaşının Medresetüzzehra hakkında kanun layihası için bkz.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c027/tbmm01027196.pdf>, 18.06.2018

5) İkinci Grup hakkında bir çalışma için bkz. Demirel,1994.

Siyasi hayatını kısaca özetledikten sonra aşağıda evvela Nursi'nin siyaset kavramından ne anladığı üzerinde durulacaktır. Zira onun siyaset kavramını kullandığımızda avam tarafından anlaşılan popüler bir siyasetin dışında bir durum söz konusudur. Bugün siyaset denilince halkın önemli kısmının ilk anladığı siyasal partiler ve seçimlerdir. Oysa siyaset sadece partiler ve seçimlerden ibaret değildir. Modern siyasetle ortaya çıkan partiler ve seçimlerin olmadığı devirlerde de siyaset vardı. Partiler ve seçimler siyasetin önemli bir parçası olmakla beraber siyasetin tarihi bu kurumlardan çok eskiye dayanmaktadır. Onun için Nursi'nin siyaset kavramından ne anladığı ve nasıl kullandığı öncelikle tahlil edilecektir. Daha sonra siyasete müsbet çerçevede nasıl yaklaştığını ele aldıktan sonra siyasetin menfi yönüne yer verilecektir. Hayatı üç Said şeklinde ele alınmıştır. Eski Said ya da Birinci Said devri siyasetle meşgul olduğu hayatının ilk safhasıdır. İkinci Said ya da Yeni Said dönemi ise 1923 yılında siyasetten çekilmesiyle başlamıştır. Bu çalışmada Çok Partili dönemle birlikte tekrar siyasete ilgi duymaya başladığı dönem Üçüncü Said olarak nitelendirilecektir. Fakat siyasetle tekrar bir temas içinde olduğu Üçüncü Said diye nitelediğimiz bu döneme dair Nursi'nin bir tavsifinin olmadığını belirtmek isteriz. 1949 yılında Afyon hapsindeyken “tarik-i dünya” yani dünyayı tamamen terk eden Üçüncü Said şeklinde bir tabir kullanmıştır (2012, s.465). Bu tabirle politik bir ilişki şeklinde bir hayat dönemini kast etmemektedir.

1946 senesinde Çok Partili dönemde Demokrat Parti'nin ilk katıldığı seçimden sonra dönemin Halk Partisi Genel Sekreteri Hilmi Uran'a bir mektup yazmıştır (2009a, s. .201-5). Bununla birlikte Emirdağ I'de TBMM'ye ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye de mektup göndermiştir (2009a, s.263-4). İşte siyasete temas eden bu yazışmalara işareten Afyon Hapishanesinde tarik-i dünya Üçüncü Said'den bahsetmiştir. Bu ifade bir yönüyle Yeni Said'in Çok Partili dönemle başlamış olan siyasetle temasının delilidir. Siyasetle kısmen olan bu ilişkiyi de tamamen bitirmek niyetinde olan bir Üçüncü Said'den bahsetmiştir. Fakat daha sonra gelişen hadiseler bu arzu ve fikrine muvafık cereyan etmemiştir. Emirdağ II'de hemen baş tarafında Afyon Hapsinden çıktıktan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a tebrik telgrafı çektiğini görmekteyiz. Diğer taraftan Bakanlara, Başbakan Adnan Menderes'e muhtelif mektuplar yazmıştır. İşte tekrar siyaseti takip etmeye başladığı ve ilişki kurduğu hayatının son devri için Üçüncü Said tabiri bu çalışmada tercih edilmiştir. Üçüncü Said diye ifade ettiğimiz siyasetle olan teması Eski Said dönemindeki siyasetle teması kadar yoğun olmamıştır. Ömrünün bu son deminde siyasetle olan ilişkisi çok sınırlı olmuştur. Vatan ve memleketin selameti açısından fikir ve kanaatlerini açık bir şekilde siyasi yetkililere arz etmiştir. Siyasetçilere yukardan bakmak yerine bir vatani evladı olarak kanaatlerini paylaşarak faydalı olmayı düşünmüştür.

2. Siyaset Kavramı ve Kapsamı

Nursi eserlerinde doğrudan siyasetin tanımını yapmamıştır. Fakat siyasetle olan bağı ve beyanları incelendiğinde siyaset kavramından ne anladığını görmek mümkündür. Bilhassa siyasete ne için girdiğine ya da neden terk ettiğine dair mektuplarına bakıldığında

siyasetten ne anladığı ortaya çıkacaktır. Siyasetle meşgul olduğu dönemlerde yapmış olduğu faaliyetleri de özetleyerek siyasetin kapsamını tayin etmek kolay olacaktır. Aslında siyasetten ne anladığını ve nasıl siyaset yaptığını, siyasi olarak yapmış olduğu faaliyetleri tespit ve takip ederek değerlendireceğiz.⁶

Bediüzzaman Said Nursi henüz on beş yaşındayken 1892 yılında Mardin'de Namık Kemal'in Rüya isimli eseri sayesinde uyandığını ve böylelikle siyasete girdiğini belirtir (Nursi, 2010, s.352). Akabinde siyasi çalışmalarından dolayı Mardin, Bitlis, Siirt, Van, Erzurum'a sürgün edilmiştir (Nursi, 2010, s.409). Siyasete bir parti kurarak ya da mevcut bir partiye üye olarak girmemiştir. Bu durumda Nursi'nin Meşrutiyet, Hürriyet, şura lehinde, istibdat, aşiretler, tarikatların ve medreselerin yozlaşması aleyhindeki düşünce ve faaliyetlerini siyaset olarak telakki ettiğini anlıyoruz. Haliyle siyasetin ilk ayağı olarak toplum içindeki siyasal düşünce ve faaliyetlerini siyaset kapsamında değerlendirmiştir.

İstanbul'a 1907 yılında geldiğinde, hedefi Sultan Abdülhamit'le görüşüp Kürdistan'a Medresetüzzehra namında hem din hem fen ilimlerinin birlikte okunacağı, medrese ve tekke geleneğinin de içine dâhil edildiği bir üniversite açılmasını talep etmekte. Bilhassa Kürdçe eğitim dilinde Arapça ve Türkçeyle birlikte eğitim yapılmasını istemiştir (2010, s.354). Çok yönlü beklentilere dayanan bu talebi eğitim, dil ve milliyet noktasından başlı başına bir siyasi ve içtimai bir projedir. Uzun vadede mektep, tekke ve modern üniversite şeklindeki üç kurumun mezc edilmesiyle maddi ve manevi kemalata ulaşan bir nesil, toplum ve devletin teşekkülünü arzu ediyordu. Bir taraftan da hilafetin bayraktarı olan Türklerin riyasetinde Arab ve Kürdlerin birlik ve kardeşliğini tahkim etme amacını taşıyordu. Bürokrasiyi aşıp Sultan'la görüşemese de bu arzusunu bir dilekçe şeklinde Saray Mabeynine (Özel Kalem Müdürlüğüne) bırakır.⁷ 31 Mart Vakıası'ndan önce gazetelerde Sultan'a açık bir mektup kalem alır. Yıldız Sarayı'nı bir üniversiteye döndürmesini, seyyah ve zebaniye benzettiği yanındaki memurlardan temizlemesini, malını da milletin cehalet hastalığının tedavisi için eğitime harcamasını tavsiye eder (2010, s.422-3).

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Sadaret (Başbakanlık) vasıtasıyla Kürdistan'daki elli altmış Kürd aşiretlerine yönelik Meşrutiyet'in adalet ve şeriata uygun olan meşveretten ibaret olduğunu ve dünyevi saadetlerinin bu yönetim modelinden geçtiğine dair telgraflar çektiğini ifade ederek doğrudan bir siyasi faaliyet içinde olduğunu göstermektedir (Nursi, 2010, s.414). Hem İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'ne doğrudan üye olarak bir sivil toplum örgütü içinde faaliyette bulunmuştur. Bu cemiyetle Müslümanlar arasında birlik, beraberliği güçlendirme ve daha ötesi İttihad-ı İslam niyetiyle büyük bir İslam Birliğini arzulamıştır. Böylelikle, bir sivil toplum örgütü olan bu cemiyet sayesinde siyasi faaliyetler içinde bulunmuştur (Nursi, 2010, s.417).

İstanbul'dayken Meşrutiyet hakkında Kürdlere yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Eski Said devrinde Kürdlerin bir şekilde isyanlarda tahrik edilme tehlikesini dik-

6) Siyaset kavramının analizine dair bir çalışma için bkz. Leftwich, 2015.

7) Osmanlı'nın son dönemlerinde bürokrasinin mahiyetine dair bir çalışma için bkz. Carter, 1980.

kate alarak, İstanbul'da yirmi bine yakın hemşerilerine, hamallara, kahveleri dolaşarak, Meşrutiyet'in meşru bir yönetim biçimi olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Nursi'nin bir propaganda örneği olarak hamallara yapmış olduğu bu telkinler siyasetle meşgul olmanın sonucudur:

“İstanbul'da yirmi bine yakın hemşehrilerimi, hamal ve gafil ve safdil olduklarından, bazı particiler onları iğfal ile vilâyât-ı şarkiyyeyi lekedat etmelerinden korktum. Ve hamalların umum yerlerini ve kahvelerini gezdim. Geçen sene anlayacakları suretle meşrutiyeti onlara telkin ettim.” (2010, s, 415).

Yine 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhak eden Avusturya başta olmak üzere Avrupa devletlerine karşı boykot yaparak iktisad harbi (harb-i iktisadi) açtığını beyan etmesi ve bu sayede Kürdlerin de bu boykota destek verdiğini belirtmesi, siyasal bir araç olarak boykota müracaat ettiğini göstermektedir (Nursi, 2010, s. 416). Nursi siyaseti neden bıraktığına dair bir mektubunda siyasetten ne anladığına dair önemli ipuçları vermektedir. Eski Said döneminde günde sekiz dokuz gazete okuduğunu ve Yeni Said döneminde ise hem siyaseti hem de siyasi dünyevi sohbeti terk ettiğini şöyle ifade etmektedir:

Eski Said, sigara ile beraber gazeteleri ve siyaseti ve sohbet-i dünyeviye-i siyasiyeyi terk etti. Buna kat'î şahit, o vakitten beri, sekiz senedir bir tek gazete ne okudum ve ne dinledim. Okuduğumu ve dinlediğimi, biri çıksın, söylesin. Hâlbuki sekiz sene evvel, günde belki sekiz gazete Eski Said okuyordu (2011a, s.64).

Burada anlaşıldığı üzere Nursi dünyaya ait her türlü konuşmayı, siyasi bir sohbet olarak değerlendirir. Mektubun başında Eski Said bir miktar siyaset girdi diye başlar. Amacının da siyasetle ilme ve dine hizmet etmek olduğunu açıklar. Ama siyaset yolunda yalan, aldatma, menfaat, ecebilerin oyuncağı olma, dünyevileşme, partizanlık gibi tehlikelere binaen terk ettiğini ifade eder (Nursi, 2011a, s.63). Hem Isparta Cumhuriyet Savcılığına verdiği ifadede Barla'da kaldığı dönemde siyasetin dili olarak tarif ettiği gazeteleri on üç senenden beri takip etmediğini misal vererek siyasetle bir bağının kalmadığını ifade eder (Nursi, 2011b, s.35). Buradan yola çıkarak Nursi'nin geçmişte düzenli gazeteleri okuması ve gazetelerde yazılar neşretmesini siyasetin bir parçası olarak icra ettiğinin farkında olduğunu anlıyoruz.

Nursi başka bir eserinde Yeni Said dönemiyle beraber siyaseti terk ettiğini ve dünyadan uzak bir mağaraya sadece ahiretini düşünmek için kalırken ehli dünyanın zulmen kendisini alıkoyup sürgün ettiğine değinmektedir (Nursi, 2011a, s.47). Bu ifadelerden Nursi'nin dünyayı terkle sadece ahiretini düşünen, inzivaya çekilenlerin bir çeşit siyasetten ve dünyadan uzak bir hayat geçirebileceğini ifade etmektedir. Şayet bir insan eğitim, şehir planlaması, iktisat gibi dünyevi, maddi, toplumsal, siyasal düzene, dair hiçbir ilişki içinde bulunmuyorsa, burada siyasetten uzak olduğu sonucuna varabiliriz. Tabi bu tarz bir hayatın da çok nadir olduğunu belirtmemiz gerekir.

Bir mektubunda siyasetten uzak durduğunu zikrederken yirmi beş senedir, gazete okumadığını, dinlemediğini, merak etmediğini, savaşılar bakmadığını, siyasete temas etmemek için müdafaalarından başka şahsi istirahati için bile herhangi bir makama müracaat etmediğini şöyle anlatmaktadır:

Yirmi beş seneden beri bir gazeteyi ne okudum ne dinledim ve ne de merak ettim. Ve on sene Harb-i Umumîye bakmadım, bilmedim. Ve merak etmedim ve yirmi iki sene bu işkenceli esaretimde tarafgirliğe ve siyasete temas etmemek için ve Nurlardaki ihlâsa zarar gelmemek için, müdafaatımdan başka, istirahatim için hiç müracaat etmediğimi bilirsiniz (2011c, s.285.)

Nursi, Yeni Said dönemiyle birlikte uzun bir süre siyasete bakmamıştır, takip etmemiştir. Türkiye’de Çok Partili döneme geçişin arifesinde yani Kastamonu’da bulunduğu dönemin sonuna doğru tekabül eden bu yıllarda yazmış olduğu bir mektupta, siyasete dair bir mevzudan talebesinin kendisini haberdar ettiğini belirtmektedir. Buna istinaden Birinci Dünya Savaşı’nda Almanlar ve Rusların konumunu, Hz. İsa ve Deccal’e dair bazı hadisler ışığında yorumlamıştır. Burada iman dairesinin dışında, tekrar dünyevi güçler ve ilişkilere dair dini çerçevede yorum yapmakla Üçüncü Said denilen döneme dair ipuçları vermiştir.

Siyasi makamlarla gerçek teması Emirdağ Lahikası’nın birinci kısmında geçen mektuplarla doğrudan başlamıştır. 1944 ile 1947 yılları arasında Emirdağ’da sürgünde bulunduğu dönemde kaleme aldığı ve sonra Emirdağ Lahikası diye bastırıldığı mecmuada Cumhuriyet Halk Partisi sekreterliğine ve muhtelif bakanlık makamlarına, başbakanlığa ve Cumhurbaşkanı İnönü’ye hitaben mektuplar yazmıştır. Akabinde Afyon Hapsindeyken ve Afyon Hapsinden çıktıktan sonra Demokrat Parti’ye ve Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a yazmış olduğu mektuplar olmuştur. Bu iltimaslarıyla siyaset yaptığının farkındadır. Bu faaliyetlerini çoğu zaman açık bir şekilde söylemese de siyaset yapmak olarak kabul ettiğini anlamaktayız.

Demokrat Parti başa geldiğinde, Bakanlar Kuruluna ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a hitaben kaleme aldığı bir mektupta, “Otuz senedir siyaseti terk etmişim” diye bahseder. Burada tersi bir çıkarımla hâlihazırda sizlere yazmış olduğum bu mektupla aslında siyaset yaptığının farkındayım demektedir. Devamında hürriyetçiler (Ahrar) olarak tanımladığı Demokrat Parti hatırına siyasete baktığını ve amaçlarının da siyaseti dinsizliğe alet edenlere mukabil vatan ve milletin selameti için siyaseti dine dost ve hizmetkâr yapma amacında olduğunu şöyle beyan eder:

Otuz seneden beri ben siyaseti terk etmişim. Bu defa, birkaç gün zarfında Ahrarların başına geçip milletin mukadderatına sahip çıkması sebebiyle, Reis-i Cumhuru ve Heyet-i Vekileyi tebrikle beraber, bir hakikati ifşa ediyorum... Bize işkence edenlere, siyaseti asabiyetle dinsizliğe âlet etmelerine mukabil, biz de siyaseti dine âlet ve dost yapmakla bu vatan ve milletin saâdetine çalışmışız (Nursi, 2011d, s.15-6).

Ankara'ya yapmış olduğu bir ziyarette Adnan Menderes başta olmak üzere Namık Gedik ve Tevfik İleri gibi bakanları görmeyi arzu eder. Fakat görüşmek mümkün olamayınca onlara hitaben bir mektup kaleme alır ve Ayasofya'yı müzahrefattan temizleyip tekrar Cami yaparak Hristiyanları dahi memnun edebileceklerini iddia eder. Bu talebinin ve görüşmesinin kendi anlam dünyasıyla bir siyaset olduğunu, "Bu mesele için otuz sene siyaseti terk ettiğim halde, bu nokta hatırı için Namık Gedik'i görmek istedim ve geldim." diyerek aslında açığa vurmaktadır:

Hem Demokrata ezan-ı Muhammedî gibi çok kuvvet vermek ve Risale-i Nur'un neşrine müsaadesi gibi çok taraftar olmak ve âlem-i İslâmı, hatâtâ bir kısım Hristiyan devletlerini de memnun etmek için, Ayasofya'yı muzahrafattan temizleyip ibadet mahalli yapmaktır. Bu ise, bu mesele için otuz sene siyaseti terk ettiğim halde, bu nokta hatırı için Namık Gedik'i görmek istedim ve geldim (2011d, s.242).

Dindar Demokrat milletvekillerine bir hakikati ihtar başlığıyla kaleme aldığı bir mektupta siyaseti uzun zamandır terk ettiğini ifade eder. Ama meşhur yüz altmış üçüncü maddenin kaldırılmasına yönelik teklifin Mecliste geciktirilmesinin bu dindar millet için doğru olmadığına temas eder. Milletvekillerine yönelik doğrudan ele aldığı mektubun siyaset olduğunun bilince olduğu için uzun zamandır siyaseti terk etmişim demek ihtiyacı hissetmiştir:

"Âdetim olmadığı halde ve dünya siyasetini terk ettiğim halde bu nokta için sordum: Ne var? Cerideler ne haber veriyorlar?" (2011d, s.73-5).

Başbakan ve dindar milletvekillerine hitaben yazmış olduğu bir mektupta, "Kırk seneye yakın, siyaseti terk ettiğimden" diye başlamaktadır (Nursi, 2011d, s.84-7). Yine Ankara'daki mebuslara hitaben kaleme aldığı bir mektubun Büyük Cihad isimli gazetede yayınlaması üzerine Samsun Ağır Ceza Mahkemesi'nde bir soruşturma başlatılır. Nursi de bu yazısı hakkında bir müdafaa hazırlar. Bu ifade de kendisine karşı yapılan haksız baskılardan dolayı bir şekva (şikâyet) suretinde bir mektubu dindar mektuplara hitaben gönderdiğini belirtir. "Gerçi otuz beş seneden beri siyaseti terk etmişim." demek suretiyle milletvekillerine hitaben kaleme aldığı mektubun aslında aynı anlamda bir siyasi faaliyet olduğuna da işaret etmektedir:

"Gerçi otuz beş seneden beri siyaseti terk etmişim. Fakat Büyük Cihad gibi hâlisâne dine hizmet eden o cerideye ve onun sahip ve muharrirlerine din namına minnettâr oldum ve "Allah razı olsun" dedim."(2011d, s.179-81).

Yine Cumhurbaşkanı ve Başbakana hitaben kaleme aldığı bir mektubun bir yerinde "Otuz kırk seneden beri dünyayı ve siyaseti terk ettiğim halde" diyerek İrkçılıktan uzak durulmasını, Irak, Pakistan gibi İslam ülkeleriyle yapılan antlaşma ve işbirliğini tebrik et-

tiğini beyan etmektedir. Bu mektupta açık bir şekilde yapmış olduğu telkin ve tavsiyelerle siyasetçilere yön vererek, destek vererek, siyaset yaptığını ikrar etmektedir:

“Kabir kapısında ve seksen küsur yaşında, birkaç hastalıkla hasta bulunan ve ölüme kendini yakın gören bir biçare garip ihtiyar der ki... Otuz kırk seneden beri dünyayı ve siyaseti terk ettiğim halde...” (2011d, s.228-32).

3. Müsbet Siyaset

Bediüzzaman Said Nursi'nin hayatında kullanmış olduğu en önemli kavramların başında müsbet kelimesi gelmektedir. Ferde, hadiselerle bakarken, partilere ve siyasal ideolojilere yaklaşırken iki yönlü değerlendirmiştir. Avrupa medeniyetini, felsefeyi ve milliyetçiliği müsbet ve menfi çerçevede ele almıştır. Eserlerindeki bu bütünlük dikkate alınmadan yapılacak değerlendirmelerde yanlış çıkarımlarda bulunmak kaçınılmaz olur. Mesela felsefe kavramı ekseriyetle eserlerinde menfi olarak geçmektedir. Fakat Asa-yı Musa isimli eserinin başında muaraza ettiği medeniyetin mahiyetini izah ederken Kur'an'la barışık, toplumsal hayata, ahlaka ve insanlığın ilerlemesine hizmet eden felsefeyi takdir etmektedir (2011j, s.6). Bir başka misal olarak Avrupa'ya yaklaşımı zikredilebilir. İki Avrupa'dan bahsederken bir taraftan deccalvari insanlığı küfür, sefahat ve dalaletle sürükleyen yönünden bahseder. Diğer taraftan da her ne kadar bozulsa da İsa aleyhisselamın getirmiş olduğu hak dinden ilham alarak adalet ve hakkaniyet için fenlerle ve insanlığa faydalı sanatlarıyla hizmet eden ikinci kısmına işaret etmektedir (2011h, 128-35). Aynı şekilde bu yaklaşımındaki müsbet ve menfi bağlamın siyaset için de geçerli olduğunu anlamaktayız. Nursi'nin müsbet siyaset anlayışında birkaç önemli esas nokta vardır. En temel nokta olarak siyaset kurumuna sorunları çözen bir mercii olarak yaklaşmıştır. Onun için “Eski hal muhal. Ya yeni hal. Ya izmihlal!” (Nursi, 2010, s.322) şeklinde meşrutiyete yani anayasal demokrasiye sahip çıkmıştır. Ancak bu yeni düzenle Osmanlı'nın ve İslam dünyasının temel sorunlarının çözümü kavuşacağını düşünmüştür.

Müsbet siyaset anlayışının yerleşmesi için siyaset kurumunun beşerî yönü üzerinde durmuştur. İdealleri olmasına rağmen insanların idare ettiği bir siyasi yapının sınırının farkındaydı. İnsan eliyle olan bir yapının doğal olarak kusurlara, yanlışlara, yalanlara, suistimale, ihtirasa her zaman açık olduğunu kabul ediyordu. Tabi bu yapının kötü taraflarını meşru ve masum kabul ettiğini söylemek doğru değildir. Çünkü bir kişinin hukukunun, cemaat, devlet, millet, hükümet ve bütün insanlık için bile asla feda edilmeyecek kadar değerli ve kutsal olduğuna inanıyordu.

Bir hükümetin, bir partinin, bir cemaatin neticede insanlar tarafından oluşturulan yapılar olduğuna dikkat çekerek, insan eseri olan her şeyde noksanların, kusurların, su-i istimalerin olabileceğinden yola çıkarak, bu tarz oluşumları değerlendirirken *adalet-i ilahiye* ve *ehven-i şer* şeklinde iki tabir kullanmıştır. Birinci tabirle mahşer meydanında kulların iyilik ve kötülüklerinin mizanda tartılmasında ölçünün iyilik ve kötülüklerinin

galibiyeti noktasından bir hüküm verildiğini hatırlatır. Hatta bazen bir güzel hasene (iyi bir amel) sayesinde yüzlerce günahın affedildiğine işaret eder. Herşeyi tenkid eden, hiçbir şeyi beğenmeyen, devamlı mükemmel bir düzen arzulayanlar gerçeklerden kopuktur, muhali talep ediyorlar. Bu tarz insanlar, bin senede yaşasa, bin hükümete göre yine de hiçbirini beğenmeyeceğini düşünür ve bunları anarşist olarak tasvir eder:

Zerrâtı günahkârlardan mürekkep bir hükümet tamamıyla mâsum olamaz. Demek, nokta-i nazar, hükümetin hasenâtı, seyyiatına teracuhudur. Yoksa seyyiesiz hükümet muhal-i âdidir. Ben öyle adamlara anarşist nazarıyla bakıyorum. Zira onlardan birisi — Allah etmesin — bin sene yaşayacak olsa, âdetâ mümkün hükümetin hangi sûretini görse, hülya ile yine razı olmayacak. Şu hülyanın neticesi olan meylü't-tahrip ile o sûreti bozmaya çalışacak (2011a, s.483).

Müsbet siyaset ölçüsünde savunduğu ikinci unsur *ehvenüşşerdir*. Ehvenüşşer'i daha tehlikeli ve zararlı olabilecek seçeneklere karşı daha az zararlı ve tehlikeli olanı tercih etmek olarak açıklamaktadır. *A'zamüşşer* dediği çok daha zararlı olabilecek seçeneklere karşı en az zararlı olabilecek *ehvenüşşeri* tercih etmiştir. Bu kavramı siyaseti tekrar gündemine aldığı Çok Partili dönemde kullanmıştır. Kendisine ve takipçilerine karşı olan baskı ve tarassudların azalması ve eserlerinin neşrine müsaade edilmesi vesilesiyle Demokrat Parti'yi takdir etmiştir. Siyasi partilere karşı talebelerine müsbet hareketle faydalı olacak şekilde bir duruş sergilemelerini tavsiye etmiştir. Geçmişte Halk Parti döneminde yapılan her türlü baskı ve uygulamaya karşı da yine müsbet hareket gereği hakkını helal ettiğini vurgulamıştır. Yanlış uygulamalardan yola çıkarak bir partiye karşı ve onun yöneticilerine karşı oluşabilecek düşmanlık ve intikam duygularının önüne geçmeye çalışmıştır (Nursi, 2011d, s.253).

Siyasetin doğasında muhalefetin önemine inanmıştır. Muhalefet sayesinde iktidarın ifrat ve tefritlerden kendini muhafaza edebileceğini düşünmüştür. İhtilaf sayesinde, münazara ile hak ve hakikatın ortaya çıkacağına vurgu yapmaktadır. Aksi takdirde bir meslek ve meşrebin tekelinde tahakküm ve zulüm fişkiracağına dikkat çeker. Ehli Beyt'in siyaseten Emeviler ve Abbasilere karşı rakip ve muhalif duruşu sayesinde iktidar cenahının dine önem vermek zorunda kaldığını belirtir. Ehli Beyt'in dindarlığı ve fazileti karşısında, Emevi Sultanları ümmet nazarında destek kaybetmemek için kendileri çok dindar olmasalar da dini himaye ve teşvik için gayret ettiklerine değinmektedir (Nursi, 2011a, s.104).

Atmaca kuşunun serçe kuşuna musallat olmasıyla serçe kuşunun kabiliyetlerinin açıldığını (Nursi, 2011e, s.253) ve insanlara şeytanın musallat olmasıyla, atomlardan yıldızlara kadar uzanan kemalat derecelerinin zuhur ettiğini nazara verir (Nursi, 2011a, s.42-5). Şeytanın eline verilen vesvese kamçısı ile insanın, merak ve teyakkuz içinde daha gayretli ve diri olduğuna işaret etmektedir (Nursi, 2011e, s.303). İşte bu örnekler gibi muhalefetin ve rekabetin insanlığın terakki ve tekemmülünde çok büyük sürükleyici bir güç olduğu-

nu ifade etmektedir. Onun için demokratik çoğulcu bir siyaset dünyasını, insanlığın ve medeniyetin refahı için çok büyük bir fırsat ve nimet olarak telakki etmiştir. Bu hayal ve gaye ile daha on beş yaşındayken bir Meşrutiyet düzenin aşığı olmuştur. Gençliğinin baharında, karıncalara çorbasının tanelerini ikram ederek, çevresine arı ve karıncalara cumhuriyetperverliklerine binaen ikramda bulunduğunu belirtir (2011f, s.367).

Ferdi ve toplumsal fikir ve hareketlerin kendini ifade edecek özgür bir ortam bulaması karşısında, ilerde çok daha tehlikeli bir şekilde zuhur edebileceğine işaret etmektedir. İslam tarihindeki Vehhabi, Şia⁸, Mutezile, Cebriye gibi akımların aslında dayandıkları bazı hak noktalarının olduğunu ama tahakküm ve cebirden dolayı kendilerini ifade edecek, konuşacak özgür bir mecra bulamadığı için ifrat ve tefrit durumlarına düştüğüne inanmaktadır. Onun için demokratik, çoğulcu, özgür bir siyasal düzenin fitne, anarşi, kaosla mâni olabileceğini, insanlığın huzur ve refahına medar olacağına işaret etmektedir. Aynı şekilde bu kuşatıcı yaklaşım ile İttihad-i İslam'ı hedeflemiştir. Bu farklı hareketleri ortak payda etrafında bir araya getirmeyi istemiştir. Bir Alevi köyünde imamlık yapan talebelerinden birinin Alevilerinin namazının kılınması ise alakalı soruya olumlu cevap verirken onların farklı bazı yanlarına rağmen İslam dairesinde olduğunu ve ilerde gerçekleşecek Sünni ve Alevi ittifakını vurgulamıştır (2011c, s.81-2). Ehl-i Beyt sevgisinin Nurcular başta olmak üzere tüm Müslümanlar için temel bir değer olduğunu ortaya koymaktadır. Bir taraftan Vehhabi ve Alevi hareketlerinin ortaya çıkma sebeplerini analiz etmiştir (2011a, s.54-8). Diğer taraftan bu hareketlerin ileride ortak bir zeminde buluşacağına dair ümidini korumuştur (2011h, s.23-30).

Nursi rıza-yı ilahiyi ve İslam kardeşliğini esas alarak cemaatler arası kavga ve rekabetin önüne geçmeye çalışmıştır. Sonuç odaklı olmak yerine vazife odaklı bir hizmeti esas almıştır. Davasında kemiyet değil keyfiyetin önemin üzerinde durmuştur (2011g, s.89;107;259; 2011e, s. 76; 2011d, s.115;172). Kitlelere ulaşma derdi ile farklı meslek ve meşrebe sahip dini cemaatler arasında olabilecek çatışmaların farkındaydı. Onun için dinin temel esasları üzerinde durmuştur. Hizmetinde maddi ve manevi beklentilerden uzak durarak cemaatin dini suiistimal etmesine mani olmaya çalışmıştır. Peygamberlerin dini tebliğ ederken hiçbir beklenti içinde olmadığını hatırlatır (2011a, 13-4). Böylelikle dinin ayaklar altında basit bir meta olmaktan çıkarıp izzet-i diniye-yi ders verir.

Hayatında hep meşvereti bir düstur olarak uygulamaya çalışmıştır. Kendi etrafında bir cemaat teşekkül ettiğinde, onlarla da meşveret etmeyi sürdürmüştür. Bir dini cemaat liderinin taşıyacağı kabiliyetleri taşımasına rağmen hiyerarşik bir ilişki içine girmemiştir. Etrafında bilhassa gençlerden oluşan bir cemaat teşekkül etmişti. Devamlı onlarla meşveret etmiştir ve kendisinin de bir talebe olduğunu ve sadece bir reyî olduğunu anlatmıştır. Teslimiyetçi ve taklitçi bir gelenek çizgisini tasvip etmemiş ve “Üstadım sen bilirsin.” anlayışına karşı çıkarak yanında bulunan talebelerin görüşünü almış ve onları, fikirlerini açıklamaları noktasında teşvik ve taltif etmiştir (Nursi, 2011d, s.44).

8) Şia'nın siyaset telakilerine dair bir çalışma için bkz. Bozan, 2007.

Siyaset âleminde halk ve hak için yapılan hizmetin büyüklüğüne işaretten *hilafet-i kübra* yani büyük hilafet tabirini kullanmıştır.⁹ Hz. Peygamber'den sonra sahabelerin bir kısmının Kur'an hıfzıyla bir kısmının hadislerin hıfzıyla meşgul oldukları gibi Hz. Ömer gibi ilk dört halifenin de hilafet makamıyla hak ve hakikat olan İslam'ın ahkâmının yer-yüzünde tesisi ve adaletin yerine gelmesi için yapmış oldukları hizmetin önemine değinmiştir (Nursi, 2011a, s.509).

Topluma yapılan hizmetlerin hukukullah olduğuna dikkat çekmiştir. Toplumsal hizmetin Allah katında çok yüce olduğuna dair dini öğretiyi siyasetçilere her defasında yazmış olduğu mektup ve eserleriyle hatırlatmıştır. Halka hizmeti sadece bir oy toplama aracı olmaktan öte, dini, halis, samimi bir inanç ve ibadet içinde yapmalarını teşvik etmiştir (Nursi, 2013, s.133). Siyasetçilere hitaben yazmış olduğu mektuplarda, bilhassa iki hadisi daima hatırlatmıştır. Birincisi “*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır*” (*Suyuti, II, s.8*) hadisidir. İkincisi “*Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir.*” (*el-Mağribî 1: 450; el-Aclûnî 2, 463*) hadisidir. Bu hadise dayanarak Allah'ın yaratmış olduğu en şerefli ve en güzel sanatı olan insana karşı yapılacak hizmetlerin değerine dikkat çekmiştir. En büyük makam ve efendiliğin insanoğluna hizmet etmekten geçtiğine işaret etmektedir. Türk siyasi tarihinde “*Halka hizmet, Hakka karşı bir ibadettir.*” ya da “*Millete Hizmet*” anlayışının çok dikkate alınmasında Nursi'nin söylemlerinin de etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bilhassa muhafazakâr merkez partiler tarafından bu dil çok kullanılmıştır¹⁰.

Siyaset sayesinde insanlık için barış, refah, hürriyet, adaletin tesisine çalışmanın Hristiyanlara bile ilahi bir mükâfat temin edebileceğine işaret etmektedir. Bilhassa menfaatleri için insanlığın huzur ve refahını ateşe atmaya çalışan zalimlere karşı yapılan savaş ve müdahalenin önemi üzerinde durmuştur. İkinci Dünya Savaşı devam ederken kalem aldığı bir mektupta, savaşta Müslümanların dahil olmamasına rağmen Ahirzaman hadiseleri içinde yaşamış olduğu çağın bir nevi fetret olduğunu ve Ahirzamanda İsa Aleyhisselamın hakiki dinin hükmetmesine işaret etmektedir. Akabinde savaşan taraflardan herhangi birinin, masum, mazlum insanları zulümden kurtarmak, hak, hukuk ve hürriyetlerini himaye etmek, dinin mukaddesatını muhafaza etmek, zalimlerin hücumlarını def etmek, beşerin istirahatini temin etmek, niyeti içinde hareket etmesi durumunda, ahirette ilahi bir makam ve mükâfat alacaklarına işaret etmektedir:

Eğer o felâketi çekenler mazlumların imdadına koşanlar ve istirahat-i beşeriye için ve esasat-ı diniyeyi ve mukaddesat-ı semaviyeyi ve hukuk-u insaniyeyi muhafaza için mücadele edenler ise, elbette o fedakâr-

9) İslam'da devlet, siyaset ve hilafet mevzularına dair kapsamlı bazı çalışmalar için bkz. Güntüoğlu, 2003; Hamidullah,1995; Hoddgson, 1977; Laoust, 1999; Maverdi, 2003; Öz, 2011; Duman, 2010, s.409-416; Lapidus, 2011/1 sayı.26;

Özdeş, C.II. S.2, 1997, s.131-35; Sarıçam, 1998; Lewis, 2007;1993; Lietzmann, 1953; Locke, 1993; Luther, 1962; Machiavelli, 2010;Armstrong, 2005;Arnold, 1965.Aydın, 1998;Birsin, 1996; Black, 2011;Cabiri, 1997;Crone, 1997;Ed-Demici, 1996;

10) Bu tarz söylemlere misal için bkz.

<https://www.yenisafak.com/yerel/halka-hizmet-hakka-hizmettir-224064> (22-07-2018).

lâğın mânevî ve uhrevî neticesi o kadar büyüktür ki, o musibeti onlar hakkında medâr-ı şeref yapar, sevdirebilir (2011g, s.112).

Özetle Nursi siyasete müsbet noktadan insanlığa hizmet etmek, dini ve insani temel hak ve hürriyetlerin, teminine medar olacak bir vasıta nazarıyla bakmıştır. İnsanlığın barış ve refahı yolunda masum ve mazlum toplulukların başına musallat olmuş zalimlere karşı verilen mücadelede, Hristiyanların katkısına işaret etmiştir. İslam tarihinde ifrat ve tefritlere sebep olan tahakküme karşı fikir özgürlüğünün olduğu, muhalefetin son derece güçlü olabileceği bir toplumsal yapı öngörmüştür. İnsanlardan oluşan dernek, parti, hükümet benzeri her oluşuma karşı insafı ve makul bir yaklaşım olarak *ehvennüşşer* ve *ilahi adalet* ölçülerini nazara vermiştir. Aksi takdirde hiçbir şeye karşı hiçbir şekilde tatmin olmayan ve her düzeni yıkma meyli içinde olabilecek bir anarşist toplumun doğabileceğine işaret etmektedir.

4. Menfi Siyaset ve Dinin Su-i İstimali

Bediüzzaman Said Nursi henüz on beş yaşındayken çok macera dolu bir siyasi hayata başlamıştır. Siyaset dünyasında müsbet anlamda çok şeyler değiştirebileceğine, büyük hizmetler yapma ümidi içinde mücadele etmiştir. Tabii zaman siyasetin menfi yani olumsuz yüzlerini bütün çıplaklığıyla göstermiştir. Bu bölümde Nursi'nin Yeni Said dönemine geçişinde en büyük sebep olan siyasetin menfi yönleri üzerindeki fikir ve kanaatleri özetlenecektir.

Nursi'nin siyasete karşı mesafeli olmasının en büyük sebebi tarafgirlik, partizanlık duygudur. Osmanlı döneminde yaşadığı bu partizanlık hatırasından dolayı siyasetten çekildiğini ve *Eüzübillahimineşşeytanivessiyaseti* yani şeytandan ve siyasetten Allah'a sığınırım anlayışına kaydığını belirtmektedir. Buna göre bir arkadaşı kendi siyasi partisinden değil diye salih, mütedeyyin bir muhalifini tezyif (aşağılamak) ve tekfir (kâfirliğine hükmetmek) eder. Fakat kendi siyasi partisinden diye münafık birini medhu sena eder:

Bir zaman, bu garazkârâne tarafgirlik neticesi olarak gördüm ki, mütedeyyin bir ehl-i ilim, fikr-i siyasîsine muhalif bir âlim-i salih, tekfir derecesinde tezyif etti. Ve kendi fikrinde olan bir münafığı, hürmetkârâne medhetti. İşte, siyasetin bu fena neticelerinden ürktüm, Eüzübillahimineşşeytanivessiyaseti dedim, o zamandan beri hayat-ı siyasiyeden çekildim (2011a, s.286).

Siyasetteki bu tarafgirlik, inad ve garazın meleği şeytan ve şeytani melek olarak gösterdiğini dile getirir. Menfi siyasetin şiddetli tarafgirlik, garaz, inad ile boyanması sonucunun artık herşeyi kendi partizan gözlüğü içinde değerlendiren bir noktaya sürükleyeceğine işaret eder. Bu durumda birine, Şeytan yardıma gelse Melek diye rahmet okur. Melek muhalifinin yanında olsa, şeytandır deyip lanet edeceğine vurgu yapar:

“Şeytan birisine yardım etse, melek der, rahmet okutur. Ötekinde melek görse, libasını değiştirmiştir der, lânet eder.” (2011a, s.515).

Siyasetteki iktidar hırsının korkunç zulümlere sebep olacağına işaret etmektedir. İnsanlığın doğasında, fıtratında olan enenin (ben duygusu) Rabb'inin varlığını ve sıfatlarını, isimlerini fiillerini anlamak için verildiğine değinir (Nursi, 2011e, s.580-91). Buna göre insanın asli vazifesi ene ile Rabb'ini tam tanıyıp, bütün kusurlarını, zaafını itiraf edip ona tam teslim olmaktır. Ne kadar dindar da olsa enenin mahiyetinden gafil olunursa, bir Firavun ve Nemrut'a dönüşme tehlikesine tarihten dindar sultanların, halifelerin, evlat ve kardeşlerini ilerde tahtına rakip olma ihtimaline karşı katl etmesini misal verir:

“Hattâ hâkimiyetine müdahale tevehhümüyle, bazı dindar padişahlar, halife oldukları halde mâsum evlâtlarını katletmeleri...” (2011h, s.214.)...”Çok padişahlar, bu redd-i müdahale haysiyetiyle mâsum evlâtlarını ve sevdiği kardeşlerini merhametsizce kesmişler.” (2011h, s.366).

Siyasetin insanı uçsuz bucaksız meseleler içinde asli vazifesi olan Rabb'ini tanımak ve ahirete hazırlanmaktan uzak tutabileceği tehlikesi üzerinde durur. İkinci Dünya Savaşı döneminde siyasetin cazibesine kapılıp namaz vakti, dindar cemaatin bile, radyoyu dinlemeye koştuğunu misal verir. Oysa bir adamın akli varsa, ebedi hayat imtihanını kazanmak uğrunda Alman ve İngiliz serveti ve iktidarı da olsa harcamaktan çekinmeyeceğine vurgu yapmaktadır:

“Şu zamanda herbir mü'min için, belki herkes için küre-i arz kadar bir bâkî tarla ve o tarla baştanbaşa bahçeler ve kasırlarla müzeyyen ebedî bir mülk almak veya o mülkü kaybetmek dâvâsı açılmış. Demek herbir tek adamın başına öyle bir dâvâ açılmış ki, eğer İngiliz, Alman kadar serveti ve kuvveti olsa ve akli da varsa, yalnız o dâvâyı kazanmak için bütününi sarf edecek.” (2011j, s. 20-1.)

Her daim siyasetle uğraşanların siyaset sayesinde ruhları sersem, akılları gezeze olduğuna asli vazifelerini ihmal edip, malayani yani dünya ve ahiretlerine faydası olmayan boş meşgale ile kıymetkar vaktini öldürdüğünü düşünmektedir. Ömrün az ama vazifelerin çok olduğunu ve herkes için en önemli işlerin en dar dairede başladığını ve geniş dairede vazifelerin çok az olduğunu dile getirir. Şahsi, ailevi, mahalli vazifelerini bırakıp her daim memleket ve dünya vazifelerini takip etmenin, insanın dünya ahiret çalışma arzu ve şevkini kıracağına, zihnini dağıtacağına işaret etmektedir. Bir vali, kaymakam, milletvekili, kumandan bile değilken sanki vazifedarmış gibi her şeyle bu kadar meşgul olmanın ciddi zararları olacağını düşünmektedir:

Evet, bu zamanda merakla radyo vasıtasıyla ciddi alâkadarâne küre-i arzdaki boğuşmalara merak edip bakanlar, dikkat edenler, maddî ve manevî pek çok zararları vardır. Ya aklını dağıtır, mânevî bir divane olur; ya kalbini dağıtır, manevî bir dinsiz olur; ya fikrini dağıtır, mânevî bir ecnebî olur (2011g, s.36).

Siyasetin gaddarene bazı düsturlarından dolayı insanlık tarihi boyunca büyük zulümler yaşandığına değinir. Fakat medeniyet tarafından siyasetin gaddarane düsturu olan

cemaatin, milletin ve hükümetin selameti bahane edilip yapılan zulümlerin ilkel vahşi devirlerde bile gerçekleşmediğini iddia eder. Akabinde Kur'an nazarında az, çok, küçük, büyük demeden hakiki bir hak ve adaletle bir kişinin hukuku ve hürriyetinin ne cemaat ne millet ne hükümetin selameti için feda edilmeyeceğine vurgu yapar:

Mimsiz, gaddar medeniyetin zâlimâne düsturu olan, 'Cemaat için fert feda edilir; milletin selâmeti için cüz'î hukuklara bakılmaz' diye, öyle dehşetli bir zulüm meydanı açmış ki, kurân-u ûlâ vahşetlerinde de emsali vuku bulmamış. Kur'ân-ı Mu'cizü'l-Beyânın adalet-i hakikiyesi, bir ferdin hakkını cemaate feda etmez; Hak haktır; küçüğe, büyüğe, aza, çoğa bakılmaz (2011g, s.151).

Yine bir başka mektupta Kur'an'ın suçun şahsiliği hakkındaki ayetini tefsir ederken, birinin hatasıyla, kardeşi, ailesi, aşireti, partisinin de sorumlu olamayacağına değinir. İşte bu Kur'an'ın hükmü nazara alınmadığı için cemaat, millet ve devletin selameti denilip bir tek canı yüzünden bir köyün mahvedildiğini, bin adamın kılıncıtan geçirildiğini belirtir.¹¹ Kur'an'ın adalet olan yukardaki hükmüne irtica deyip siyasetin bu merhametsiz düsturlarıyla hareket edenlerin asıl vahşiyane bir irtica yani geçmişin vahşi uygulamalarına döndüğünü şöyle iddia etmektedir:

İşte, Kur'ân'ın bu gibi kudsî kanun-u esasîsine irtica namını veren bedbahtlar, vahşet ve bedevîliğin dehşetli bir kanun-u esasîsi olarak kabul ettikleri şimdiki öylelerinin **siyasetinin bir nokta-i istinadı** şudur ki: "Cemaatin selâmeti için fert feda edilir. Vatanın selâmeti için eşhasın hukuku nazara alınmaz. Devletin siyasetinin selâmeti için cüz'î zulümler nazara alınmaz" diye, birtek cânî yüzünden bir köyü mahvetmekle bin mâsumun hakkını nazara almaz. Birtek câninin yüzünden bin adamın kılıncıtan geçmesini caiz görür. Bir adamın yaralanmasıyla binler mâsumu sıkıntıya verir. Ve iki yüz adamı kurşuna dizilmesini o bahaneyle nazara almaz. Birinci Harb-i Umumîde üç bin adamın câniyâne siyaset hatâlarıyla otuz milyon biçare nev-i beşer aynı harpte mahvedildiği gibi, binler misaller var (2011g, s.84-7).

Dinin siyaset üstü bir konumda olması gerektiğine inanır. Dini herkesin malı olarak görür. Şayet bir partinin ya da partiye mensup kişilerin kendi partisinden olanların daha dindar olduğunu ima etmek, dini kendi tekellerine alıp kendilerine has olduğu itibahı veriyorsa bu şekilde büyük kitlelerde din aleyhtarı bir meyil uyandıracağına işaret etmektedir:

11) Başka yerde, cemaat, millet ve hükümet gerekçelerine "*Vatan için herşey feda edilir*" bahanesini ilave eder. Nursi, bir insanın kendini vatani, milleti ve devleti feda etmesinin şehitlik olduğunu vurgulamıştır. Fakat burada vatan, devlet bahane edilerek yapılan zulümlere değinmektedir. Bu çerçevede şahsi garazların, menfaatlerin, su-i istimalerin olduğuna ve bu dustürdan dolayı iki dünya savaşıyla insalığın bin senelik terakkiyatının zir-u zeber olduğuna ve bir canı yüzünden bir kasabannın harap edildiğine değinir. (2011d, s.101-4.)

“Hem umumun mâl-ı mukaddesi olan dini, inhisar zihniyetiyle kendi meslektaşlarına daha ziyade has göstermekle, kavî bir ekseriyette dine aleyhdarlık meyli uyandırmakla nazardan düşürmek ise, muharriki tarafgirliktir.” (2010, s.151).

Bir temsil üzerinden Kur'an'ı kendilerine siper edip kendi varlıkları, menfaatleri, nüfusları için Kur'an'ı kullananların ahvalini açıklar. Buna göre Kur'an'a hizmet gayesinde olan biri, bir kavga sırasında zayıf düştüğünü anladığında, çamura düşmek tehlikesi karşısında Kur'an'ı daha güçlü birine vermesi lazım. Şayet bu durumda Kur'an'ı kendi vücudunu korumak için bir siper olarak kullansa hem Kur'an'a ihanet eder. Hem de muarızının öfkesini daha fazla tahrike sebep olacağına işaret eder:

Meselâ, iki adam dövüşürler. Biri, zayıf düşeceğini hissederken, elindeki Kur'an'ı kavîye uzatmakla himayesini davet edip, kavî bir ele vermek lâzımdır. Ta beraber çamura düşmesin, Kur'an'a muhabbetini, hürmetini gösterebilirsin, Kur'an'ı, Kur'an olduğu için sevsin. Eğer kavînin karşısına siper etse, himayet damarını tahrik etmeye bedel, hiddetini celb eder. Kur'an'ı kavî bir hâdimden mahrum bırakmakla, zayıf bir elde beraber yere düşerse, o Kur'an'ı kendi nefsi için sever demektir (2010, s.145).

Seçimlerde muhaliflerini dinsizlikle itham etmenin onları dine düşman yapmak ve dine tecavüz etmelerine yol açmak olarak değerlendirir. Dinin toplum içinde bir siyasal araç olma tehlikesinin çok vahim olacağını, İslam tarihinden ve Avrupa'dan örnek verecek açıklamaya çalışmıştır:

"Evet, dine imale etmek ve iltizama teşvik etmek ve vazife-i diniyelerini ihtar etmekle dine hizmet olur. Yoksa "Dinsizsiniz" dese, onları tecavüze sevk etmektedir." (2010, s.145).

Siyasetin yalan propagandasına çok fazla revaç verdiğini düşünmektedir. Bütün güzel ahlakı öldüren yalan (kizb) ile insanlığı yoldan çıkardığına işaret eder. Siyasetin lisanında herşey nerdeyse yalan olduğu için, söylenene lafzın gerçek manasının aslında tersi manası olduğuna, “Lisan-ı siyasette lafz, mananın zıddıdır.” (2011e, s.752) demek suretiyle dikkat çekmektedir.

Kendi devrindeki İstanbul siyasetini İspanyol hastalığına benzetir. İspanyol hastalığı Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmış bir çeşit gripti ve çok kısa sürede milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Bu siyaset hastalığının insanları hezeyanlığa sürüklediğini düşünür. Bilhassa iç siyasetin Avrupa'nın perde arkasında yönlendirmesi ile cereyan ettiğine dikkat çekmektedir:

“İstanbul siyaseti, İspanyol hastalığı gibi bir hastalıktır. Fikri hezeyanlaştırır. Biz müteharrik-i bizzat değiliz, bilvasıta müteharrikiz. Avrupa üflüyor, biz burada oynuyoruz.” (2010, s.144).

Bu benzetmeyle İstanbul siyasetinin bir grip gibi herkese bulaşan bir çeşit hastalık olarak tasvir eder. Hak, adalet, fazilet, hizmet ve ahlak yerine menfaat ilişkileri ve kav-gaların insanları esir ettiği bir hastalık olarak telakki eder. Siyasetin ana senaryosunun da Avrupa tarafından çizildiğine işaret eder. Nursi'nin Mütareke dönemindeki bu ifadelerinde büyük bir hayal kırıklığı yaşadığını anlıyoruz. Bu sözler bir yönüyle savaşı kaybeden Osmanlı'nın topraklarının büyük kısmını da kaybetmesinin getirmiş olduğu çaresizliğin bir tezahürüdür. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da, Kürdistan'da, Şam'da, Selanik'te, Kosova'da aşkla, şevkle düzeni değiştirmeye, geliştirmeye, yenilemeye yönelik beyanlarına nazaran, bu ifadeler ciddi bir ümitsizlik ve çaresizliktir. Nursi'nin Yeni Said dediği döneme geçişinde siyaset dünyasındaki beklentisinin tükenmiş olmasının etkisi çok büyüktür.

Nursi menfaat üzerine dönen siyaseti bir canavar olarak resmeder. Kendi menfaatleri uğrunda her türlü yöntemi mubah gören insanları, partileri, örgütleri, devletleri bir canavar olarak görmektedir (2011a, s.512). Elbette her siyasetin menfaat üzerinde döndüğünü kast etmemektedir. Burada tek hedefi menfaat olan siyasi oluşumları nazara vermektedir. Aksi takdirde siyasette herkesin kendi menfaatini düşünmesi, arzu etmesi kadar doğal bir şey yoktur. Burada eleştirdiği menfaatten başka hiçbir değeri nazara almayan ve menfaat uğrunda insanlığı bile ateşe atmaktan çekinmeyen ve insi şeytan diye tabir ettiği adeta şeytanlaşmış insanlar olduğunu İkinci Dünya Savaşı sırasında kaleme aldığı bir mektuptaki şu ifadelerinden anlıyoruz:

“Eğer o felâketi gören zâlimler ise ve beşerin perişanîyetini ihzar eden gaddarlar ve kendi menfaati için insan âlemine ateş veren hodgâm, alçak insf şeytanlar ise, tam müstehak ve tam adalet-i Rabbaniyedir.” (2011g, s.111).

Yalanı, menfaati, kuvveti esas alan ve bu yolda her şeyi mubah gören bir siyaset anlayışını Şeytanla bir görmektedir. İşte böyle bir cehennem çukuru olan menfi bir siyasetten, şeytandan kaçır gibi kaçmak gerektiğine işaret etmektedir. Siyasetin doğasında menfaat ve kuvvete dayanan büyük bir gurur ve şöhret olduğuna değinmektedir. Siyasette makamların yükselmesi ile çok büyük bir hırs, gurur, enaniyet oluştuğunu belirtir. Kendini siyasetin bu mağrur ve şöhretli cazibesinden korumanın nerdeyse mümkün olmadığına yer verir. “Şöhret, aynı rıyadır, kalbi öldüren zehirli bir baldır!” (2011k, s.81.) diyerek siyasetin bu tehlikesini belirtir. Onun için selef-i salihini istisna tutarak, çoğu siyasetçinin tam dindar olamayacağını düşünmektedir. Siyasetle dinin doğasının birleşmesinin çok zor olduğunu belirtir. Hakiki dindar olanın siyasete ikinci, üçüncü derecede ve siyaseti dine dost ve hizmetkâr etmek için meşgul olabileceğine şöyle değinmektedir:

Selef-i Salihînden başka, siyasetçi, ekserce tam müttakî dindar olamaz. Tam ve hakikî dindar, müttakî olanlar, siyasetçi olmazlar. Yani, mak-sad-ı aslî siyasetini yapanlarda din, ikinci derecede kalır, tebeî hükmüne geçer. Hakikî dindar ise, "Bütün kâinatın en büyük gayesi ubudiyet-i insaniyedir" diye, siyasete, aşk u merak ile değil, ikinci üçüncü mert-

bede onu dine ve hakikate âlet etmeye—eğer mümkünse—çalışabilir.
Yoksa bâki elmasları kırılacak âdi şîşelere âlet yapar (2011c, s.460).

Aslında siyasete girdiği ilk dönemlerden itibaren menfi siyasetin yönlerine daima vurgu yapmıştır. Yeni Said dönemiyle beraber siyasetle olan bağını neden kopardığına dair özellikle iki tane sebep zikretmektedir. Birincisi siyasetle meşgul olup Kur'an hakikatlarını elmas derecesinden cam seviyesine düşürme tehlikesinden bahseder: "*Evvelâ: Kur'ân bizi siyasetten men etmiş, tâ ki elmas gibi hakikatleri, ehl-i dînyanın nazarında cam parçalarına inmesin.*" (2011g, s.239). İkinci sebep olarak şefkat ve vicdan gereği siyasete müdahale etmediklerini belirtir. Bu yolda baştaki münafıklardan ziyade biçareler, çocuklar, kadınlar, hastalar ve ihtiyarlar gibi onda sekiz masumların zarar göreceği için Kur'an'ın kendilerini siyasetten men ettiklerini şöyle ifade etmektedir:

Şefkat, vicdan, hakikat bizi siyasetten men ediyor. Çünkü tokada müstehak dinsiz münafıklar onda iki ise, onlarla müteallik yedi sekiz mâsum biçare, çoluk çocuk, zayıf, hasta, ihtiyarlar var. Belâ ve musibet gelse, o sekiz mâsumlar o belâyâ düşecekler. Belki o iki münafık dinsiz, daha az zarar görecek. Onun için, siyaset yoluyla, idare ve âsâyişi ihlâl tarzında, neticenin husulü de meşkûk olduğu halde girmek, Risale-i Nur'un mahiyetindeki şefkat, merhamet, hak, hakikat şakirtlerini men etmiş (2011g, s.239-40).

Aslında yukardaki ifadelerde isyan ile siyasete müdahale etmenin İslami bir yöntem olmadığını açıklamaya çalışmıştır. Çünkü O'na göre siyasette girmek ya muvafık (iktidar yanında) olmakla ya da muhalif şekilde olur. Muhalefet yapmanın da iki yolu var. Birincisi fikirle yani siyasi yoldan parti kurmakla, medya üzerinden, halk arasında sivil yol takip etmekle meşru şekilde olabilir. Bu şekilde zaten iyi kötü bir nevi muhalefetin memlekette yolda yürüdüğünü beyan eder. İkinci muhalefet tarzı olarak kuvvetle şiddete başvurup düzeni değiştirmek şeklinde olduğunu ama bunun da çok zararları olacağı için böyle bir yola tevessül etmediklerini belirtir. Siyaseti isabetli bir yol bulmadığı için eskiden günde sekiz gazete okumasına rağmen bıraktığını aksi durumda siyaset arzusu olsaydı ve uygun görseydi top güllesi gibi bir seda ile siyasete müdahale edebileceğini şu şekilde beyan eder:

Hem siyasete giren, ya muvafık olur veya muhalif olur. Eğer muvafık olsa, madem memur ve meb'us değilim; o halde siyasetçilik bana fuzulî ve mâlâyânî birşeydir. Bana ihtiyaç yok ki beyhude karışayım. Eğer muhalif siyasete girsem, ya fikirle veya kuvvetle karışacağım. Eğer fikirle olsa, bana ihtiyaç yok. Çünkü mesâil tavazzuh etmiş; herkes benim gibi bilir. Beyhude çene çalmak mânâsızdır. Eğer kuvvetle ve hâdisе çıkarılmakla muhalefet etsem, husulü meşkûk bir maksat için binler günaha girmek ihtimali var; birinin yüzünden çoklar belâyâ düşer... Siyasete iştihası ve arzusu olsaydı, tetkikata, taharriyâta lüzum bırakmayarak, top güllesi gibi sadâ verecektir (2011a, s.64).

Kastamonu Lahikasında bir mektupta yine siyasete on sekiz senedir bakmadığını, gazete okumadığını, üç senedir odasında işitilen radyoyu bile dinlemediğini ifade ediyor. Bunun nedeni olarak iman hizmetini herşeyin üstünde gördüğünü ve kudsi hizmetlerine manevi bir zarar gelebilir endişesini ve iman hizmetinin hiçbir şeye tabi ve alet olamayacağına şöyle izah etmektedir:

İman hizmeti, iman hakaiki, bu kâinatta her şeyin fevkindedir, hiçbir şeye tâbi ve âlet olamaz. Fakat, bu zamanda, ehl-i gaflet ve dalâlet ve dinini dünyaya satan ve bâki elmasları şişeye tebdil eden gafil insanlar nazarında o hizmet-i imaniyeyi hariçteki kuvvetli cereyanlara tâbi veya âlet telâkki etmek ve yüksek kıymetlerini umumun nazarında tenzil etmek endişesiyle, Kur'ân-ı Hakîmin hizmeti, bize kat'î bir surette siyaseti yasak etmiş (2011g, s.136-7).

Yine talebelerine siyasetin zalimane santraç oyunları olduğunu belirtir. Böyle zulmani bir oyunu takip etmenin fuzuli ve malayani olduğunu hatırlatır. Hem siyasetçiler bizim ebedi elmas hakikatlarına müşteri olmaz ve merak etmezken bizim onlara teveccüh etmemiz manasız olur diye talebelerine sadece iman hizmetiyle meşgul olmalarını şöyle hatırlatır:

Hem Risale-i Nur'un has talebeleri, bâki elmaslar hükmünde olan hakaik-i imaniyenin vazifesi içinde iken zâlimlerin satranç oyunlarına bakmakla vazife-i kudsiyelerine fütur vermemek ve fikirlerini onlarla buluşturmamak gerektir. Cenâb-ı Hak, bize, nur ve nuranî vazifeyi vermiş, onlara da zulümlü zulümatlı oyunları vermiş (2011g, s.117-8).

Kastamonu Lahikasında başka bir mektupta siyasetin kalpleri ifsat ettiğini ve asabi ruhları azab içinde bıraktığını ve selamet-i kalp ve istirahat-ı ruh isteyen adamın siyaseti bırakması gerektiğini ifade eder. Aslında bir yönüyle modern siyasetin sıradan insanlar üzerindeki etkisine ilginç bir şekilde temas etmektedir. Hatta siyasetin bu olumsuz etkisinin herkes üzerinde ya aklen ya kalben ya ruhen ya bedenen bundan muzdarip olduğunu düşünür. Bilhassa kaderin sırlarını düşünmeyen ve tevekkül inancı taşımayanların sureten görünen musibetler ve hadiseler karşısında çok ciddi bir şekilde azap çektiğini perişan olduklarını savunur (2011g, s.123).

5. Sonuç

Bu çalışmada öncelikle Nursi'nin eserlerinde siyaset kavramını nasıl kullandığını onlarca misal vererek aydınlatmaya çalıştık. Buna göre aslında Nursi siyaset kavramını, modern siyaset bilimindeki geniş anlamı ile kullanmaktadır. Siyaset biliminde siyaset kavramının en yaygın iki anlamı vardır. Birincisi siyaset doğrudan, iktidarı ve güç araçlarını elinde tutarak ulusal ve uluslararası düzene etkide ve tasarrufta bulunma sanatıdır. İkincisi iktidar, muhalif, tüm siyasi ve sivil yapılar başta olmak üzere, gazete, radyo, internet ve benzeri iletişim araçlarıyla kamuoyunu etkileme, oluşturma ve yönetme sanatı olarak tarif etmek mümkündür. Birincisinde doğrudan gücü, iktidarı elinde tutarak

yönetirsiniz. İkincisinde her türlü araçlarla kamuoyu oluşturarak, iktidarı elinde tutanlara yönelik bir ilişki, etki ve baskı içine girerek, siyasetin yapılmasında, geliştirilmesinde, yönlendirilmesinde katkınız olur.

Bu çerçevede baktığımızda Nursi hayatının muhtelif dönemlerinde siyasi kurum, kuruluş ve şahıslarla temasa geçerek ya da bilhassa gazete, radyo ve propaganda araçlarıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Avusturya'yı boykot ederek, Meşrutiyet'in manasını anlatmak için yirmi bine yakın Kürd hamalları kahvelerde ziyaret ederek ve Kürd aşiretlere gönderdiği telgraflarla siyaset yapmıştır. Bunla beraber İstanbul'a gelip saray ve iktidarla temaslarında bölgeye yönelik Medresetüzzehra adıyla üniversite açılmasını talep ederek siyaset yapmıştır. İttihad-ı Muhammediye Cemiyeti'ne doğrudan üye olarak ve İttihad-ı İslam görüşünü takip ederek gazetelerde kaleme aldığı yazılarıyla devamlı siyasete, kamuoyuna yön vermeye çalışarak siyaset yapmıştır.

Cumhuriyet arifesinde Birinci Meclis döneminde Ankara'daki hükümetin gayesinin farklı olduğunu anladığında Van'a gider, bir mağarada inzivaya çekilerek, siyasetten ve siyasal dünyevi sohbetlerden çekildiğini belirtir. Siyasetten çekildim demekle, siyasi kurum, kuruluşlarla olan ilişkilerini bitirdiğini kast etmektedir. Yani partiler, iktidar, muhalefet ve siyaseti üretmeye, yönlendirmeye yönelik dernek, gazeteler ve toplumsal faaliyetlerin hepsini terk ettiğini belirtir. Siyasal dünyevi sohbeti terk etmekle de dünyaya, toplumsal düzene dair hiçbir gözlem, eleştiri, merak, sohbet içinde bulunmayarak sadece ibadet ve imana dair mevzularla meşgul olduğunu ilan etmektedir.

Siyaseti ve siyasal dünyevi sohbetleri terk ederek Van'a bir mağarada inziva halinde yaşarken Şeyh Said hadisesiyle sürgün hayatı başlar. Bu dönemde çok uzun bir süre asla siyasete temas etmez, siyasi hadiseleri, gazeteleri tamamen bırakır. Bütün meşguliyeti iman mevzuları olan Risale-i Nur külliyyatı adını verdiği eserlerini yazmakla geçirir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru tekrar dünyadaki gidişata nazar etmeye başlar. Önceleri sadece dini bir çerçevede hadiseleri anlamak ve kendisine ve talebelerine karşı yapılan baskıları ilgili mercilere takdim eder.

Çok Partili dönemin başlamasıyla, başta Cumhurbaşkanı İnönü, Halk Partisi sekreterliği, başbakan, bakanlara hitaben mektuplar kaleme alır ve siyaset noktasından önemli gördüğü tavsiyeler, ikazlar, teklifler, telkinlerde bulunarak siyasete temas etmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle örnekleriyle gösterdiğimiz metinlerden anlaşılacağı üzere, Nursi'nin siyasetle ilişkisi çok daha ileri bir seviyeye çıkmıştır. Bu dönemde Eski Said döneminde takip ettiği hedefleri tekrar gündemine alır. Buna binaen başta Medresetüzzehra, İttihad-ı İslam, Irkçılığın tehlikeleri, tarafgirlikten, partizanlıktan uzak adaletli bir yönetim, Ayasofya'nın açılması, Risalelerin Diyanet eliyle neşri, dini eğitimin önemi başta olmak üzere çok farklı alanlarda iktidarla temasa geçmiştir.

Eski Said dönemindeki eserlerinde olduğu gibi Batı medeniyetine, Avrupa'ya, Hristiyanlığa iki cihette yaklaşmaktadır. Bir yönüyle İslam'a ve Asya milletlerine yukardan bakan ve kuvvet ve menfaati için herşeyi meşru ve mübah gören zihniyete karşı yine çok sert ve mesafeli durmuştur. Fakat fen ve sanatıyla insanlığa hizmet etmeye çalışan hak ve hürriyeti yaymaya çalışan zihniyeti ise saygı ile takdir etmiştir. Diğer taraftan İttihad-ı

İslam'a her fırsatta vurgu yapmıştır. Bunun için etnik ve mezhepsel ihtilafların fitne ve tefrikaya sebep olmaması için her kesimin daha sağ duyulu ve anlayışlı hareket etmesini tavsiye etmiştir. Bilhassa sömürgeci Batı'ya karşı Türk, Kürd ve Arap kardeşliğine temas etmiştir. Etnik menşeli ulus kimliğinin menfi bir ırkçılığa yol açmaması için '*dil, din, vatan*' şeklinde üç unsurdan birinin bile ortak olması durumunda millet dairesi içinde olacağına işaret etmiştir. Aynı zamanda Kürd dili ve unsurunun devlet tarafından temel hak ve hürriyetler kapsamında ele alınmasını belirtmiştir. İslam dünyasının birliğinin yine Türkler tarafından tesis edileceğine inanmıştır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti devletinin bu misyonunu yerine getirmesi için öncelikle kendi vatandaşlarını kazanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

İttihad-ı İslam'ın önünde en büyük ikinci mani olarak mezhepsel ihtilaflara işaret etmiştir. İslam tarihindeki derin kırılmaların neticesi olan Vehhabi ve Şia kutuplarının öneminin farkındadır. Vehhabilerin İslam alemi içinde eriyebileceğine inanıyordu. Kader noktasından Vehhabilik sayesinde Avrupa kültürünün harem-i şerifi istila etmesinin önüne geçildiğine işaret etmektedir. Şiaları da siyaset ve velayet şiası diye ikiye ayırmıştır. Velayet şiasını müsamaha ile karşılamıştır. Yezid dönemindeki siyasal bir iktidar ve kavgedan kaynaklı bir mücadele ve zulmün faturasının Sünnilere kesmenin haksızlık olduğunu ve iki tarafa da bir şey kazandırmadığını hatırlatır. İki tarafın da Hz. Ali'ye muhabbet ve hürmet ettiğine işaret eder. Alevi ve Sünnilerin ihtilafları bertaraf edip ciddi ve samimi ittifak edeceklerini ummuştur.

Çok Partili döneme tekabül eden bu süreçte vatan ve dini hizmet maksatlı siyasete yaklaşımı elbette Eski Said'den büyük farklılıklar arz etmiştir. Bilhassa artık hayatın merkezinde din ve iman esaslarını başta Müslümanlar olmak üzere tüm insanlığa tebliğ etme maksadında olan bir dava teşekkül etmiştir. Bu dava etrafında kendisini takip eden binlerce takipçisi vardır. Bu davaya hizmet için telif etmiş olduğu yüz otuz parçadan teşekkül eden Risale-i Nur külliyyatı vardır. Onun için imani, uhrevi ve Kur'ani temelde olan bu hizmetinde siyaset dairesinin yeri yine kendi tabiriyle ikinci ve üçüncü derecede önem arz etmektedir.

Günümüzde Nurcu cemaatlerin büyük kısmı ve Nursi üzerine yazılan kitapların büyük kısmı siyaseti sadece milletvekilliği ya da belediye başkanı olmak için seçimlere girmek, parti kurmak, üye olmak şeklinde çok dar bir anlam içinde ele aldıklarından Nursi'nin sadece Eski Said Döneminde siyasetle meşgul olduğuna dair yaygın görüş vardır. Yeni Said dönemine geçerken 1945'li yıllarda çok partili düzen arifesine kadar Nursi siyasetten uzak durmuştur. Bu çok uzun dönemde siyasetin hep kötü taraflarına değinmiştir. Siyaseti şeytanla bir gördüğü için "*Ezübillahimineşşeytanivessiyaset*" yani Şeytandan ve siyasetten Allah'a sığınırım demiştir.

Nurcu Cemaatlerin büyük kısmı Nursi'nin Üçüncü Said dönemindeki girişimlerini siyaset olarak kabul etmezler. Sadece siyasetçilere yönelik tavsiye ve telkin şekilde değerlendirirler. Bu dönemde siyaseti etkilemeye yönelik siyasetçilerle olan temas ve çalışmalarını siyaset olarak kabul edilmeyecekse bu durumda Eski Said döneminde Nursi'nin 'siyasete girdim' dediği bu dönemi nasıl açıklayacağız. Çünkü Nursi'nin Eski Said döneminde de partisi yok, milletvekilliği, belediye başkanlığı yok, bir partiye de üye değildir.

Aslında Nursi Eski Said döneminde siyaseti, dine dost ve hizmetkâr etmek için siyasetçilerle olan ilişki ve çalışmalarının benzeri, bu Üçüncü Said dediğimiz dönemde de cereyan etmiştir. Zaten Nursi'nin kendi beyanlarına dikkatlice bakıldığında siyasetçilere yönelik talep, teklif, takdir, tenkid ve ikazlarının siyaset olduğunu zaten ikrar etmektedir. Ama Nursi'nin uzun bir dönem siyasete kapalı ve mesafeli olması ve siyasetin menfi yönüne yapmış olduğu vurgular hasebiyle kendisinin siyaset olarak gördüğü siyaseti, siyaset şeklinde kabul etmeyenlerin olduğunu söyleyebiliriz. Hatta gazete, konferans, sempozyum, kitaplar ve akademik çalışmalarda bu yaklaşım tekrar edilmektedir.

Kaynakça

- Akdağ, S. (2009). *Said Nursi ve siyasal düşünceleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akgündüz, A. (2013). *Arşiv belgeleri ışığında bediüzzaman said nursi ve ilmi şahsiyeti*. İstanbul: Osav.
- Armstrong, K. (2005). *Hz. Muhammed*. (Trc. Selim Yeniçeri). İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Arnold, T. W. (1965). *The caliphate*. London: Routledge.
- Arslan, E. (2004). *Social and ethical thought of bediüzzaman said-i kürdi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Sabancı Üniversitesi SBE.
- Aydın, E. (2017). *Bediüzzaman said nursi'nin eserlerinde din-siyaset ilişkisine dair bir inceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.
- Aydın, M.A. (1998). *Hz. Peygamber ve dört halife dönemi İslam devlet yönetimi. İslam ve Demokrasi*, Ankara: TDV Yay.
- Babacan, H. & Kahraman M.A. (2013). *Said Nursi: siyaset ve devlet*. Ankara: Altınpost Yayınları.
- Badıllı, A. (1990). *Bediüzzaman Said-i Nursi tarihçe-i hayat*. Cilt I-II-III. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Birsin, M. (1996). *Hz. peygamberin devleti*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Black, A. (2011). *Siyasal İslam düşüncesi tarihi*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Bozan, M. (2007). *İmamiyye şiasının imamet tasavvuru*. Ankara: İlahiyat.
- Bozgeyik, B.(). *Bediüzzaman Said Nursi: hayattı-davası-eseri*. İstanbul: Risale Yayınları.
- Cabiri, M.A. (1997). *İslam'da siyasal akıl*. (Trc. Vecdi Akyüz). İstanbul: Kitabevi.
- Crone, P. (1997). *Ortaçağ İslam dünyasında siyasi düşünce*. (Trc. Hakan Köni). İstanbul: Kapı Yay.
- Çancı, H. (1998). *İslam siyasal düşüncesi çerçevesinde bir siyasal ideoloji olarak milliyetçilik ve Said Nursi*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi SBE.

- Demirel, A. (1994). *Birinci mecliste muhalefet: İkinci grup*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, H. (1996) *Bediüzzaman ve mehdîyet*. İstanbul: İttihad-ı İslam.
- Duman, A. (2010). İslam halifeliği. *Hikmet Yurdu*. 3(5), 409–416.
- Duman, M. (2008). *Bir fikir ve aksiyon insanı Bediüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Gelecek Yayınevi.
- Ed-Demici, S. (1996). *İslam'da devlet başkanlığı*. (Trc. İbrahim Cüçük). İstanbul: Ravza Yay.
- Ertaş, F. (2012). *Said Nursi'nin eserlerinde din ve etnisite sorunu*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE.
- Findley, C. V. (1980). *Bureaucratic reform in the ottoman empire: the sublime porte, 1789-1922*. Princeton University Press.
- Gencer, F. (2011). Merkezileşme politikaları sürecinde yurtluk-ocaklık sisteminin değişimi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49), 75-96.
- Göktepe, O. (2017). Iraklı Kürtlerin bağımsızlık referandumu ve sonrası. *Turan: Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 9(36), 109-115.
- Gümüşoğlu, H. (2003). *İslam mezhepleri tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Hamidullah, M. (1995) *İslam anayasa hukuku*. (Trc. Vecdi Akyüz). İstanbul: Beyan Yay.
- Hoddgson, M.G.S. (1977). *The venture of İslam*. Chicago: University of Chicago.
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c024/tbmm01024135.pdf>, 01-06-2014
- <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c027/tbmm01027196.pdf>, 18.06.2014
- <https://www.yenisafak.com/yerel/halka-hizmet-hakka-hizmettir-224064> (22-07-2018).
- Kösoğlu, Nevzat. *Bediüzzaman Said Nursi: hayatı-yolu-eseri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Laoust, H. (1999) *İslam'da ayrılıkçı görüşler*. (Trc. E. Ruhi Fırlalı ve Sabri Hizmetli). İstanbul: Pınar Yay.
- Lapidus, I. M. (Ocak 2011). Erken dönem İslam toplumunun gelişiminde din ve devlet ayırımı. *Süleyman Demirel İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Trc. Aşır Öreñç). S.26.
- Leftwich, A. (2015) *What is politics: the activity and its study*. UK: Polity Press.
- Lewis, B. (2007). *Political words and ideas in İslam*. Princeton: Markus Weiner Publishers.
- Lewis, B. (1993). *The crisis of İslam*. New York: The Modern Library.
- Lietzmann, H. (1953). *A history of the early church*. (Trs. Bertram Lee Woolf). Cleveland: Meridian Books.

- Locke, J. (1993.) *Political writings*. London: Penguin Books.
- Luther, M. (1962). *Selections from his writings*. New York: Anchor Books.
- Abu-Rabi, İ.M. (2006). *Âlim ve düşünür olarak Bediüzzaman*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Machiavelli, (2010). *Hükümdar*. (Trc. Gaye Demircioğlu ve Ayşe Çavdar). İstanbul: Derghâh Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997). *Bediüzzaman Said Nursi olayı: modern Türkiye’de din ve toplumsal değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maverdi, (2003). *Devlet Yönetimi*. (Trc. Mehmet Ali Kara). İstanbul: İlke Yay.
- Mutlu, İ. (1994). *Bediüzzaman’ın görüşleri ışığında parti ve siyaset*. İstanbul: Mutlu Yayıncılık.
- Mürsel, S. (2010). *Bediüzzaman Said Nursi ve devlet felsefesi*. İstanbul: Nesil Yayınları
- Nursi, B.S. (2009a). *Emirdağ I*. İstanbul: Sözler Yayınevi.
- Nursi, B.S. (2009b). *Emirdağ II*. İstanbul: Sözler Yayınevi.
- Nursi, B.S. (2010). *Asar-ı bediye*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Nursi, B.S. (2011a). *Mektubat*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011b). *Barla lahikası*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011c). *Emirdağ lahikası I*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011d). *Emirdağ lahikası II*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011e). *Sözler*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011f). *Şualar*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011g). *Kastamonu lahikası*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011h). *Lem’alar*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011j). *Asa-yı musa*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2011k). *Mesnevi-i nuriye*. İstanbul: RNK.
- Nursi, B.S. (2012). *Şualar*. İstanbul: Sözler Yayınevi.
- Nursi, B.S. (2013). *Tarihçe-i hayatı*. İstanbul: Sözler Yayınevi.
- Öz, M. (2011). *İslam mezhepler tarihi*. İstanbul: Ensar.
- Özdeş, T. (1997). İslam ve Müslüman kavramları açısından din-bilim ve siyaset ilişkisi. *İLAM Araştırma Dergisi*, II(2), 131-35.
- Sarıçam, İ. (1998). İslam’ın doğuşunun tarihi şartları. *İslam ve Demokrasi*. Ankara: TDV Yay.
- Şahiner, N. (1990). *Bilinmeyen taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Yeniasya Yayınları.
- Yıldız, Z. (1995). *Bediüzzaman ve milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.